

**THE INFLUENCE OF THE CREDIT AND BANKING SYSTEM OF
BESSARABIA
ON THE SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION
(SECOND HALF OF XIX – EARLY XX CENTURY)**

*Alexander Mikhailov*¹

**ВПЛИВ КРЕДИТНО-БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ БЕССАРАБІЇ
НА СОЦІАЛЬНИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНУ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)**

*Олександр Михайлов*¹

***Abstract.** The article examines the impact of the credit and banking system of Bessarabia on the social and economic development of the region based on the analysis of archival sources, explorations and monographs. Examples of borrowing foreign experience and introduction of advanced European-style financial institutions in the region are identified. The social orientation of small credit institutions and agro-industrial orientation of banking institutions are revealed.*

***Key words:** small credit, banks, finance, foreign capital, socio-economic system, Bessarabia.*

***Анотація.** У статті на основі аналізу архівних джерел, розвідок та монографій досліджено вплив кредитно-банківської системи Бессарабії на соціальний та економічний розвиток регіону. Виявлено приклади запозичення іноземного досвіду та запровадження передових фінансових організацій європейського зразка в губернії. Розкрита соціальна орієнтованість закладів дрібного кредиту та аграрно-промислова спрямованість банківських установ.*

***Ключові слова:** дрібний кредит, банки, фінанси, іноземний капітал, соціально-економічна система, Бессарабія.*

Фінансова стабілізація, економічна трансформація та формування загальних основ громадянського суспільства Бессарабії в історичному сенсі були пов'язані з розвитком кредитно-банківської системи. Вивчення окремих аспектів історії Бессарабської губернії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. дозволило визначити особливу роль кредиту та банків у соціально-економічних процесах

---

¹ PhD, Izmail State University of Humanities, Ukraine, Address: Repina St, 12, Izmail, Odessa Region, 68601, E-mail: mykhailov@idguonline.net; ORCID: 0000-0002-0049-3349

¹ Кандидат історичних наук, старший викладач, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, адреса: вул. Репіна, 12, м. Ізмаїл, Одеська область, 68601, E-mail: mykhailov@idguonline.net; ORCID: 0000-0002-0049-3349

регіону. Окрім цього, дослідження даного питання дозволяють більш поглиблено розкрити господарське становище означених земель. Взагалі, поява та функціонування фінансових установ, діяльність яких була направлена на допомогу широким масам населення, були наслідком впливу провідних західноєвропейських економістів, спеціалістів кредитної справи. В регіоні у зазначений період часу стрімко поширювалися схеми, статuti німецьких, французьких та бельгійських кредитних установ.

Метою даної статті є дослідження впливу кредитно-банківської системи Бессарабії на соціальний та економічний розвиток регіону в умовах взаємодії з іноземним капіталом запозичення європейських кредитно-банківських традицій.

В розбудові кредитно-банківської системи активно застосовувався тогочасний європейський досвід, значне розповсюдження отримали кредитні кооперації. Початок масового розвитку сільськогосподарських і кредитних кооперативів у Західній Європі відноситься до 1850-60-х рр. Найбільшого розвитку ця форма отримала в Німеччині, яку по праву вважають батьківщиною кредитних кооперативів. Їх створення в країні пов'язано з іменами Ф. Райффайзена, Г. Шульце-Деліче, К. Гааза. В загальноєвропейському вимірі означені установи мали на меті активізувати соціальні механізми розв'язання фінансових проблем шляхом громадської кооперації.

Однією з найбільш поширених форм дрібних кредитних установ Бессарабії була кооперація шульцеделічівського типу – позико-ощадні товариства. Після реформи 1861 р. у Російській імперії було здійснено перші спроби організації установ дрібного кредиту на засадах сільськогосподарської кооперації. Їхні статuti базувалися на принципах існування установ дрібного кредиту, розроблених Ф.Г. Шульце-Деліче в XIX ст. в Німеччині. Група дрібних власників, що потребувала кредиту, створювала товариство на паях, яке надавало членам товариства позики з власних коштів або кредитів, отриманих іншим чином. Створення таких товариств зумовило появу нових об'єднань та посилило соціальну стратифікацію в регіоні. В результаті з'явилися нові Товариства шульцеделічівського і райффайзенівського типу, що мали величезне значення для населення усіх повітів.

Це підтверджує виступ керівника земської управи Акерманського повіту дворянина В. М. Пуришкевича: «Майже кожен знає, як часто сільське населення потребує позики для своїх господарських потреб (придбати землю, купити коня чи корову, збудувати хату, сплатити податки, щоб не продавати за безцінь хліб, коли він ще дешевий, а почекати гарних цін). Для забезпечення населення позиками можуть відкриватися в повітах так звані кредитні установи за загальноприйнятим статутом, виданим для цього урядом, кредитні товариства ...» [1, арк. 13]. З'явившись у другій половині XIX ст. кредитні товариства швидко знайшли поширення в регіоні, а реформи 60-х рр. XIX ст. істотно прискорили цей процес. Виникла необхідність у короткотермінових кредитах на вигідних умовах, які не

VII Дунайські наукові читання

могли запропонувати приватні кредитори.

Про зацікавленість питанням щодо створення кредитних товариств у Бессарабії свідчить той факт, що майже всі повітові земські управи придбали посібники про організацію діяльності та звітності вказаних установ. Взагалі-то, список видань був доступним для всіх громадян. В земських канцелярських відділах можна було замовити такі видання, як: «Сільські позико-ощадні товариства (проблеми звітності та рахівництва)» – ціна 75 коп., «Діяльність земства по устрою позико-ощадних товариств» – ціна 1 руб., «Шульце-Деліч – його життя та діяльність» – ціна 30 коп. [2, арк. 122]. Тобто, західноєвропейські фінансові ідеї та погляди знаходилися у вільному доступі для всіх мешканців регіону. Варто стверджувати про появу нової соціальної групи в регіоні, осіб зайнятих дрібним кредитом. Архівні дані підтверджують систематичну підготовку та навчання майбутніх спеціалістів кредитної справи.

Нові форми кредитних установ, які швидко розповсюджувалися в Бессарабії, вимагали висококваліфікованих і компетентних кадрів для роботи в цих закладах. Про організацію відповідної діяльності свідчить, зокрема, доповідна записка члена правління Акерманської земської каси дрібного кредиту Василя Васильовича Стефанова про діяльність курсів з дрібного кредиту в с. Сарата. З документу ми дізналися, що курси відвідували 28 слухачів, яких навчали основним поняттям та правилам роботи у фінансово-кредитній сфері, а саме: роз'яснювалися закони про дрібний кредит, статuti кредитних і позичково-ощадних товариств, правила обрахунку кредитних коштів цих товариств тощо.

Значну увагу на курсах приділяли нормативним питанням, статутам, офіційним циркулярам влади. Заняття на курсах проводив інспектор дрібного кредиту Кишинівського відділення Держбанку С.І. Орлов [3, арк. 3-4]. Зрозуміло, що такі курси готували майбутніх працівників для сільських банків, ощадних кас, позичково-ощадних та кредитних товариств.

Кредитно-банківська система регіону сприяла й розвитку міського забезпечення, загального благоустрою і модернізації. Траплялося, що для задоволення міських потреб представники бессарабських земств зверталися до інвестицій з боку іноземного капіталу. Це призводило до відкриття іноземних підприємств у регіоні. Так, керівник Кишинівської міської управи, аристократ М. Главче, у квітні 1911 р. уклав з Бельгійським товариством договір на 40 років про перебудову міського трамвайного сполучення з кінної тяги на електричну. Товариство зобов'язувалося виконати цю роботу за умови забезпечення трамвайної лінії електроенергією з міської електростанції.

Зацікавленість міської влади у співпраці з бельгійцями виявилась ще й у тому, що електроенергія для бельгійців коштувала дуже дешево: від 4 до 5,5 коп. за кВт-годину, а це в 5-6 разів нижче, ніж вона відпускалася приватним особам міста. З бюджету міської управи було витрачено 872 тис. руб. Для покриття витрат управа в

грудні 1913 р. отримала в міській земській касі дрібного кредиту позику на 35 років у розмірі 1 млн. руб. [4, с. 313]. Таким чином, саме місцеві установи кредиту сприяли появі першої трамвайної електричної лінії в Бессарабській губернії.

У пореформений період Бессарабська губернія зазнала ряд адміністративних та соціально-економічних змін. Стала більш широкою та розгалуженою система органів самоврядування. Активно розвивалася система ринкових відносин та конкуренції. Більшість селян регіону отримала дозвіл на володіння землею, однак землю селянам доводилося викупати. Реформи спричинили швидке розшарування селянства, частина якого змушена була користуватися кредитом для викупу земельних ділянок або для ведення власного господарства. [5, с. 58].

Товариства взаємного кредиту почали утворюватися в Російській імперії з 1860-х рр. Найперше було організоване у Санкт-Петербурзі в 1862 р. Заслуга створення першого товариства взаємного кредиту в Російській імперії належала представнику відомого аристократичного роду Ламанських – тайному раднику Євгену Івановичу, який на той час був товаришем (заступником) керівника Державного банку Російської імперії. Перш ніж Є.І. Ламанський отримав посаду товариша керівника Державного банку, він ретельно вивчав специфіку банківської справи в Західній Європі, зокрема у Франції та Бельгії. Так, у Бельгії він детально ознайомився зі спеціальною програмою банківської справи для середніх і дрібних підприємців. Ідею взаємного кредиту він запозичив, ознайомившись у Брюсселі з кредитною установою, заснованою на принципах взаємності.

У Бессарабії поширились установи (товариства взаємного кредиту), що були більше орієнтовані на потреби агробізнесу. Помітне місце займало Кишинівське товариство взаємного кредиту «Сільськогосподарський кредит». Головою ради був П.В. Синадино, а головою правління – А.В. Синадино, посаду скарбника товариства займав дворянин В.П. Антоновський. Товариство сприяло аграрній діяльності землевласників, окремо утримуючи в робочому штабі спеціаліста з хлібних операцій, при цьому займалося й посередницькими справами. Воно на 50% складалося з дворян, 40% належали до купецького стану, а інші 10% мали особисті почесні звання та професійні відзнаки. Товариство мало настільки потужні активи, в тому числі капітали багатьох дворянських землевласників, що випускало своє періодичне видання «Вісник сільськогосподарського кредиту», над яким працював окремий редакційний відділ установи [6, с. 12]. Тут можна стверджувати і про поступове зрощення фінансового і аграрного або ж промислового капіталів. Так, саме брати Синадино (маючи значні землеволодіння в Орґеєвському повіті) і саме вони сприяли утворенню Орґеєвського і Каларашського товариств взаємного кредиту [7, арк. 64].

Усі товариства намагалися постійно модернізувати свою діяльність, використовуючи надбання західноєвропейських кредитних установ. Так, Болградське сільськогосподарське товариство взаємного кредиту надавало позики

VII Дунайські наукові читання

під продукти землеробства, зняття праці іноземного виробництва. Товариство мало в розпорядженні автомобілі «Кейс» і «Овеланд», які також здавало в оренду. Причому своїм вкладникам установа виплачувала 7 % річних [8].

Характерними відмінностями земських кас дрібного кредиту від приватних установ дрібного кредиту були:

- тісний зв'язок із сільськими та промисловими товариствами;
- співробітництво повітових та комунальних органів самоврядування з урядовими міністерствами [9, с. 17].

Для вирішення негайних господарчих питань у повітах, місцева адміністрація також часто використовувала регіональні кредитні установи. Наприклад, зі звіту голови Акерманської земської управи А.А. Ярошевича (9 травня 1917 р.) відомо, що в 1916 р. земська управа надала дозвіл земській касі на видачу позик до 800 тис. рублів. Однак складна економічна ситуація в регіоні, нестабільний політичний розвиток держави призвели до знецінення грошей. Тому, цілком зрозумілим було прохання голови управи щодо надання йому повноважень на збільшення позик до 1 млн. рублів [10, арк. 49].

Окрім цього, А.А. Ярошевич наполегливо вимагав від земської каси дрібного кредиту надання значної позики для задоволення потреб управи. Правління каси направило дворянину відповідь: «До цього часу земська управа вже позичила в касі 550 000 руб., а загальна кількість виданих позик складає 850 000 руб. Тобто управа вже є найбільшим боржником установи. До того ж каса має виконувати свої зобов'язання перед вкладниками. Загальна сума вкладів – 1 500 000 руб. Активи, якими володіє каса, складають 700 000 руб. (ці кошти зберігалися в різних кредитних установах і могли поступити звідти лише чеками, а не грошовим еквівалентом). У разі негайного відклику клієнтами своїх вкладів каса має у своєму активі лише 700 000 руб., тобто 50 коп. на 1 рубль вкладів. Беручи до уваги ці факти, навіть якщо б управа взяла на себе відповідальність за спроможність нашої установи реалізувати зобов'язання перед вкладниками, каса не має у своєму розпорядженні коштів для видачі позики» [56, арк. 61].

Незважаючи на таку категоричну відповідь правління Акерманської каси дрібного кредиту А.А. Ярошевич адресував цій установі повторний запит, в якому пояснював, що всі інші установи взагалі припинили видачу вкладів. Проте земська управа вважала: «...можливим і безпечним для каси дрібного кредиту надати ще одну позику управі в розмірі 70 000 рублів» [10, арк. 84].

Цільовий характер мали фонди цієї ж каси:

- хлібного капіталу – 3 143 рублів, який виділявся на потреби селян;
- ремісничого капіталу – 1 422 рублів (сума для устрою навчальних ремісничих класів);
- позико-ощадних товариств – 2 764 рублів, – кошти що мали сприяти утворенню сільських кредитних установ [9, арк. 138]. Тобто, земські каси

нарощували фонди для вирощування і засіву хлібу, субсидування ремісничих артілей і навіть на відкриття кредитних кооперативів.

Окрім установ дрібного кредиту, на соціальне та економічне життя регіону ще більше впливали комерційні банки, основу яких складав іноземний капітал.

Столичні банки, користуючись привілеями, субсидіями зі сторони уряду і потоком коштів з-за кордону, накопили величезні капітали й шукали нові сфери для його застосування. Вони підпорядкували своєму впливу все господарсько-економічне життя Бессарабської губернії. Дворянин М. Баллас у 1913 р. говорив, що пульс промисловості регіону «б'ється в кабінетах керівників великих банків». Саме вони тримали у своїх руках всю фінансово-кредитну систему й основні галузі господарства Бессарабії.

Зі свого боку комерційні банки, які діяли в Бессарабії, маючи на меті підпорядкування місцевої хлібної торгівлі лише своєму впливу і витіснення конкурентів, будували склади, орендували складське обладнання тощо. Російський торгово-промисловий банк (на 50% складався з французького капіталу) мав у Тирасполі два амбари місткістю 55-60 вагонів кожний, планувалося розширення їх об'єму до 200 вагонів. У Бельцях діяли склади та під'їзні шляхи до них Російського торгово-промислового і Російського для зовнішньої торгівлі банків.

Російський торгово-промисловий банк орендував у Болграді в 1909-1915 рр. два складських приміщення місткістю від 75 до 100 тис. пудів зернових продуктів. У Кишиневі в 1914 р. були 4 тютюнових склади Російсько-Азіатського, Російського для зовнішньої торгівлі та Петроградського міжнародного комерційного банків. В означеному році ними було закуплено 39 739 пудів і продано 34 137 пудів тютюну [4, с. 182].

Діяльність казенних відомств у закупівлі зерна перепліталася з діяльністю акціонерних банків. Російське Дунайське пароплавство для поширення закупівельних операцій побудувало величезні склади в Кагулі, Фальчі, Леово. Російські акціонерні банки відкривали свої комісіонерства, які видавали позики до 80-90% вартості зерна. На ці гроші купці знову закупали зерно у селян і відправляли його в Одесу [12, с. 19-21]. Тобто банки не лише вкладали гроші в промисловість чи брали участь в окремих операціях, але й самі керували промисловими фірмами, контролювали хлібну торгівлю тощо.

Панування банківського капіталу в південноукраїнських землях, на відміну від більшості інших українських територій, утвердилося з початком ХХ ст. Хоча тут ми можемо відзначити одну особливу рису: більшість комерційних банків намагалися тримати свої активи в центрах імперії (Петербурзі та Москві), мабуть, не особливо довіряючи геополітичним перспективам прикордонних територій. Так, на 1893 р. близько 61% усіх ресурсів комерційних банків було зосереджено саме в столицях імперії.

Комерційні банки засновували свої відділення в повітових містах, звідки

VII Дунайські наукові читання

розповсюджували вплив на територію повіту. Так, в Ізмаїлі діяло відділення Російського банку для зовнішньої торгівлі. В його складі в 1914 р., окрім голови Б. Д. Пристера та його помічника А. І. Коренмана, була посада агента банку в Кілії, яку займав А.І. Фельдман. Членами відділення банку були його представники: в Рені – М. Калашников, Кагулі – М. Богачов [9, с. 213-214]. Відділення комерційних банків активно діяли на території губернії, залучаючи заможне населення Бессарабії до своїх операцій та діяльності.

У Кишиневі діяв Кишинівський комерційний банк. Головою правління банку був І.П. Синадино. Так, до складу акціонерів та співзасновників Кишинівського комерційного банку, крім Федора та Перикла Родоконакі, увійшли: І. Синадино та В. Синадино, колезький радник І. Крісті, колезький асесор К. Дука, титулярні радники Киріян Леонард, Костянтин Леонард, майор Ришкан-Дерожинський, К. Андріопуло, К. Чарбаджоглу, А. Грінберг. Це на пряму підтверджує тезу про зрощення промислового та фінансового капіталів і підтверджує, що власники промислових та сільськогосподарських підприємств Бессарабії ставали керівниками банківських структур [13, с. 187].

Про багатовекторну діяльність Ф.П. Родоконакі в банківській сфері говорить той факт, що він здійснював як промислове кредитування через свій банк, так і брав участь у засновництві низки банківських установ: Петербурзького Міжнародного комерційного (великий вплив мав англійський капітал), Кишинівського комерційного, Одеського комерційного, Азово-Донського комерційного (основу складав німецький капітал), Бердичівського і Херсонського комерційного, Російського для зовнішньої торгівлі (основу складав французький капітал) банків.

Початковий капітал Кишинівського комерційного банку в 1 млн. руб. умовно був у розпорядженні всіх акціонерів, які мали право протягом 1 місяця з дня затвердження статуту запросити до числа акціонерів інших осіб з передачею їм частини акцій. Саме так вирішили розпорядитися своїми цінними паперами представники родини Родоконакі. Через короткий час аналогічна установа відкрилася в Одесі (Одеський комерційний банк), і грецькі аристократи вирішили субсидувати цю установу. Керівне місце в Кишинівському комерційному банку з цього часу зайняла родина Синадино. Проте Родоконакі та його капітали й авторитет стали важливими для старту банківської установи в Кишиневі [56, арк. 160-161].

Багаті землевласники краю були акціонерами промислових підприємств, комерційних і земельних банків. Це говорить про єдність їх інтересів із всеросійською системою фінансового капіталу. Так, спадкоємці князя Манукбея в 1911-1912 рр. мали акції Об'єднаного, Бессарабсько-Таврійського, Петроградського міжнародного, Сибірського торговельного, Азово-Донського, Петроградського обліково-позикового, Російського для зовнішньої торгівлі банків

на суму 484 тис. руб. [4, с. 182].

Поряд з Держбанком в Бессарабії діяли найбільші комерційні банки країни, що втілювали у собі панування фінансової олігархії. В 1913 р. тут діяло 18 відділень і комісіонерств російських банків. Із них у Кишиневі – 5, Акермані – 3, Бельцях – 2, Кілії – 2, Бендерах, Леово, Кагулі, Ізмаїлі – по одному.

Найбільш широку мережу своїх відділень і контор у Бессарабії створив петербурзький Російський для зовнішньої торгівлі банк, що мав свої філії в Кишиневі, Бельцях, Леово, Кілії, Акермані, Ізмаїлі; далі йшли Петербурзький торгово-промисловий банк – відділення в Бендерах, Кілії, Бельцях; Петроградський міжнародний комерційний банк – відділення в Кишиневі, Акермані, Кілії; Московський об'єднаний банк, Російсько-Азіатський банк, Петроградський торговий банк і Одеський обліковий банк. які мали свої відділення лише в Кишиневі [14, с. 189-191]. Така кількість відділень більшості комерційних банків імперії саме в Бессарабії є свідченням, по-перше, прибутковості та перспективності діяльності банків у цьому регіоні; по-друге, потреби місцевої адміністрації у фінансовій підтримці та допомозі.

Отже, кредитно-банківська система Бессарабської губернії впливала на соціальний розвиток регіону. Це виражалось у підготовці нових кваліфікаційних кадрів із числа місцевих мешканців і, як наслідок, у формуванні нової соціальної групи (осіб, зайнятих кредитом). З іншого боку, велике значення мав дрібний кредит для селян та ремісників: вони могли закупити насіння для посівної кампанії, отримати позику до завершення трудового тижня чи місяця. Новостворені установи кредитування відкривалися за європейськими статутами та прикладами. Частина об'єднань прямо слугувала потребам агробізнесу (землевласникам та орендарям). При цьому нерідко вони сприяли модернізації та благоустрою міст, субсидуючи навіть бюджетні прогалини повітових управ. Особливе значення для економічного розвитку Бессарабії мали комерційні банки, основні акції яких належали іноземному капіталу. Банки, розміщуючись у містах регіону, тримали склади для зберігання різних товарів, зрощувались з промисловими підприємствами.

Джерела та література

1. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі КУІА). Ф. 47. Акерманська повітова земська управа. оп. 1. Спр. 17. Статут позико-ощадної каси службовців земства, відкритої при повітовій земській управі. 1882-1912 рр., 79 арк.
2. КУІА. Ф. 47. Акерманська повітова земська управа. оп. 1. Спр. 46. Про відкриття Акерманської повітової земської каси дрібного кредиту. 1904-1907 рр., 184 арк.
3. КУІА. Ф. 770. Акерманський повітовий предводитель дворянства. Оп. 1.

VII Дунайські наукові читання

Спр. 15. Листування з Бессарабським повітовим предводителем дворянства про призначення посадових осіб. 1902 г., 148 арк.

4. Шемяков Д.Е. Очерки экономической истории Бессарабии эпохи империализма. Кишинев: Штиинца, 1980. 252 с.

5. Дружкова І.С. Кредитно-банківські установи на Півдні України в ХІХ – на початку ХХ ст.: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: спец. 07.00.01. Історія України. Одеса, 2004. 181 с.

6. Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1911г. [под. ред. Б.А. Топиро]. Кишинёв: Губернская типография, [1911]. 545 с.

7. Національний архів республіки Молдова. Ф. 398. Бендерське повітове казначейство, оп. 1. Спр. 100. Листування з Бессарабською казенною палатою про відкриття кредитів установам Бессарабської губернії за 1885 р., 78 арк.

8. Придунайский край. («Придунайській край»). Ежедневная политическая, общественная, литературная и экономическая газета. Измаил. 1913. №8.

9. Адрес-календарь Бессарабской губернии 1914 г. [под. ред. Б.А. Топиро]. Кишинёв: Губернская типография, [1914]. 538 с.

10. КУІА. Ф. 47. Акерманська повітова земська управа. оп. 1. Спр. 435. Листування з Одеським товариством взаємного кредиту про надання короткострокових позик в приватних кредитних установах; про видачу позик. 1917-1920 рр., 181 арк.

11. КУІА. Ф. 47. Акерманська повітова земська управа. оп. 1. Спр. 53. Документи Акерманської повітової земської управи. 1906 р., 179 арк.

12. Томулец В.М. Роль і значення торгівлі у становленні та розширенні економічних зв'язків Бессарабії з українськими губерніями (1812-1868). *Український історичний журнал*. 2005. №5. С.18-27.

13. Толкушкин А.В. История налогов в России. Москва: Юрист, 2001. 432 с.

14. Шевченко В.В. Організація функціонування банкірських установ Південної України (ХІХ – початок ХХ ст.). *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.* 2010. Випуск XV. Київ: НАН України. Інститут історії України. С. 189-192.